

Srednjeveške balade

Janez Menart

Tu objavljene balade so vzete iz pesnitve Krvava rihta, epskega dela o vseslovenskem kmečkem uporu iz leta 1515, ki ga avtor še piše. Njihov namen je, da skupaj z drugimi baladami, izmed katerih so izbrane in s katerimi sestavljajo zaokroženo celoto, ustvarijo pri bralcu uvodno razpoloženje, da ga prestavijo iz današnjega časa v svet minulih stoletij. Zaradi tega je njihov glavni namen, da ustvarijo predvsem podobe srednje-

veškega življenja in ne toliko, da prikažejo vzroke in povode za kmečke punte, čeprav vsaj posredno merijo tudi v to smer.

Balada »Ljubezen« je napisana po motivu Heinejeve pesmi »Ženska«, »Kri« pa po narodnih motivih o Kralju Matjažu. Zadnja balada je vzeta iz konteksta. Deset let po uporu jo poje v neki krčmi pevec, ki ščuva k novemu punktu. Zamišljena je tako, kot da bi bili tedaj kmetje napisali svojo pesen po ritmu nam ohranjene sramotilne nemške landsknechtovske pesmi iz leta 1515, ki govori o kmečkem porazu pred Celjem.

KRI V podzemeljski dvorani, obdan od spečih straž,
za kamenito mizo spi sivi kralj Matjaž.
Za njim v prostrani jami spé vojvode z vojskámí,
z rokámí na orožju, s stremeni pod nogámí.
Pred njim na beli mizi zlat kelih se blesti,
vanj s kapnika pod stropom počasi kaplja kri.
In vsako sedmo leto, ko sedma kaplja kane,

iz sna se kralj predrami in vpraša v molk dvorane:
 »Hej, slišite, vojščaki, to vročo kri nad nami,
 ki z onstran zemlje kaplja in kliče nas in drami?
 Sedlajte konje, bratje, že slutim tisti čas,
 ko zvrha poln bo kelih, ko v boj povedem vas!«
 V temi prižge se bakla, orožje zazveni,
 a v tem že nova kaplja se h kelihu spusti.
 In kralj Matjaž vse niže, vse niže glavo sklanja
 in bakla spet ugasne in vojska spet zasanja.
 V temi in molku mirno starí kraljev obraz.
 Le kri v zlat kelih kaplja in s padcem meri čas.

MLIN V Prekletem grabnu zgrbljen pod strmi bok pečin
 s poraščenim kolesom stoji razpadli mlin.
 Kdor pod večér tam mimo čez strto brv gré,
 ga v mraku roka starca poprosi vbogajmé.
 In že mu blazni Ožbalt zlovešče govori:
 »Poslušaj, v našem malnu straši, prav res straši!
 Ko v noči ščip posije tja na cerkveni zid
 in ko iz line polnoč odbije sveti Vid,
 na britofu zavzdihne, zajoče kot spomin
 in že sèm dol prihaja moj davno ranjki sin.
 Kostì mu šklepetajo, a bolj ko gre v to stran,
 na njem vse več mesa je, kosti vse manj in manj.
 In že ves tak, kot bil je, preskače sèm čez jez
 in že napelje rake v lopatice koles.
 Že se vrtijo kamni, že jermen mahedra,
 že stòpe topotajo, že pajkel stresa tla.
 Na pogradu pod stropom ležim in lunin soj
 skoz lino v strehi lije na grode pod meno.
 Tam sin zasipa zrnje, pohaja sem in tja
 in za klobukom belim mu nagelj drgeta.
 Potem se s treskom vrata odtrgajo z zidu
 in trije grajski hlapci obstopijo sinú:
 — Si mislil, da ne vemo, da gledaš grajsko hčer?
 da laziš ji pod okna, ko se stemni večer?
 E, previsoko letaš, ta stvar tako ne grè,
 ti uš, ti gnida bela, ti mokasto prasè! —
 In eden ga pobije, da se zvali na tla
 in vsi trijè ga z biči pretepejo kot psa;
 zavežejo mu roke in kamen krog vratu
 in zgazijo ga s škornji skoz režo vzdolž zidu.
 — Zdaj ženi se pri ribah, ti pasji, kurbin sin! —
 še revskeje med smehom in spet je prazen mlin.

In že udari eno. In kamni obstojé,
ustavijo se sita in stope obmolčé.
Le tam pri svetem Vidu še v gluhi nočni mir
na britofu v tečajih zacvili težka dver.
Potem vse tja do svita me kljuje v srčno stran,
a voda zunaj teče, kot teče noč in dan.«

LJUBEZEN Našla sta se v beznici tik starih mestnih vrat.
Bila je lajdra ona, on bil je konjski tat.
Pijan jo je zasnuvil. Zvestobo je prisegla.
Pijan jo je poljubil in ona se je vlegla.
Noč je bila svetišče, družica pa pomlad,
ležišče gozdna jasa, a mesec bil je svat.
Poslej sta kradla skupaj. Obšla sta mnogo mest.
Bila je ona zvesta in on ji bil je zvest.
A nekega večera, ko je pijan zaspal,
ga je birič na rotovž pod sulico odgnal.
In preden v mrak zamrlo je nekaj kratkih dni,
so dvignili ga z zemlje, za dobre tri pedí.
Dva dni ga s tihim jokom je vetrček majál
in dve noči je mesec sočutno nanj sijal.
Ko tretjo noč na gavge, na štrik je žarek padel,
je z ljubico njegovo drug tat že tretjič kradel.

KARTUZIJA Iz vitkih lin zvonika stoletne kartuzije
čez strehe in zidove železni navček bije.
V večerni mrak iz cerkve, brez joka in brez vzdihá,
na deski med ciprese v grob nesejo meniha.
Sprevdò menihov belih meniha v belem nosi
in mir in pôkoj duši v naročju božjem prosí.
Oh, tisti mir in pôkoj, ki v mislih na Gospoda
mu na večer življenja ju dala je usoda . . .
Na Ogrskem je rasel, v grofovski rodovini,
postal je paž in vitez in grof med vlastelini.
Potem kot vsi njegovi je z mečem in sekiro
v boj hodil proti Turkom za kralja in za vero.
Vendàr pekèl je hòtel, da spet in zmerom znova
pod ogrsko zastavo bilo ni blagoslova.
Kot ded pri Nikopolju in oče pri Hrvòju,
pred Varno sin edini ob njem je padel v boju.
Porazi za porazi in Murat z vojsko sega
že v Bosno do Hrvatske in donavskega brega . . .
Bog vzel mu je še ženo. Kaj ni to božja volja?

Ni vsa ta pot od Varne pa tja do Nikopolja
 le božja govorica: vaš meč prav nič ne more,
 od vas molitve hočem in posta in pokore.
 Odpel si je ostroge, prodal je vse posesti
 in bosonog kot romar odšel po blatni cesti.
 Na porti kartuzije oddal je meč in mošnjo,
 siv prior brez besede prikimal je na prošnjo.
 Nad celico pod delto je vrezal stavek sveti
 »Umreti vsemu svetu in za Boga živeti!«
 In Bog rosil je milost in mir na kartuzijo
 in leta so minila, kot ptice odletijo.
 Potem je v oratorij zaslišal klic s hodnika:
 »Ob Krki turška vojska se prav nad nas pomika!«
 Pogreznjen v molk poslušal je daljnih konj bobnenje:
 ubežal je življenju, kaj hoče mu življenje?
 Pogledal je v razpelo, se v krčū vzel, omahnil,
 se zgrabil za ovratnik in le »O, Bog!« še dahnil...
 V večerni mrak iz cerkve, brez joka in brez vzdihā,
 na deski med ciprese v grob nesejo meniha...
 Na križih stražnih stolpov poletni dan ugaša,
 čez jarek topel veter duh turških konj prinaša.
 Po mostovžih obzidja trop hlapcev v zmedī tava,
 pod njim pet tisoč sabelj ob ognjih pobliskava.
 A tam visoko v stolpu stoletne kartuzije
 utihnil je že navček, že srp nad križem sije.

JETNIK V temačnem grajskem kevdru kosmat in žolt jetnik
 ob zid priklenjen trza z lisicami verig.
 Dva meseca že trza in maje vzdian klin
 in klin počasi melje kot majhen božji mlin.
 Pod klinom mokast pesek, iz kamna s klinom zmlēt,
 kot prah v peščeni uri v mrak seje mēdlo sled.
 Za lino tik pod velbom, vse bolj umira dan,
 ob zvrnjen vrč za vodo že trka rep podgan.
 Klin v zidu vse bolj škriplje, kot pes, ki rebra tre,
 veriga se napenja, napne in klin izdre.
 Jetnik globoko sope in v tēmo rok strmi
 in zven verig posluša in tiplje lepko kri.
 Tam zgoraj vstaja luna in orel iz višin
 v neslišnih krogih krili prek hribov in dolin.
 Pod njim na beli skali siv stolp dviguje ost
 strmeč na dvor in hrame, na zid in dvižni most.
 Pod hrami gnile štēnge, vtopljene v mrak in hlad
 gubē se v črnih krogih do togih, težkih vrat.

Za vrati je kup sodov in v sodih je smodnik
 in tam nasproti sodov v temi stoji jetnik.
 Jetnik se zgane, tiplje, ob zidu najde pot,
 klin v špranjo dog zarije in vlomi režo v sod.
 V neslišnem curku pljusne mu v roko sipki prah,
 on seje ga med prsti, kot da presipa strah.
 Potem za hip obstane, od potnih srag oblit,
 in s klinom kresne, kresne ob raskav skalnat zid.

COPRNICA Je kvatrna nedelja, je dan ves siv in mrk,
 z razbojniško koreto jo peljejo čez trg...
 Zaman jo v klošter vabil trebušen je opat,
 zaman je grizla hlapce, ko so jo vlekli v grad.
 Tri dni jo je pod križem pestil brkat birič,
 da naj prizna gospodom, da z njo je spal hudič.
 Zmrcvarjena ležala je v kevdru poleg vrat,
 ko k njej prišel je rihtar svoj sodni lon jemat.
 Potem kanclir prišel je, za njim še njen stražar
 in potlej še njen pater, a ta je bil že star...
 Je kvatrna nedelja, je dan ves siv in mrk,
 z razbojniško koreto jo peljejo čez trg.
 Na trgu je grmada, na njej obeljen drog,
 na drogu rjava ketna in purgerji okrog.
 V visokem sivem turnu zamrl je plat zvoná,
 veriga na grmadi utrujeno rožlja.
 Menih požegna zadnjič, tri križe naredi
 in rabelj na treh krajih tri bakle v les spusti.
 Na sodnem odru, mrko, zaviti v svoj škrlat,
 sedé kanclir in rihtar in pater in opat;
 in zro v igrivi ogenj, ki zvito truplo cvre
 in molijo za patrom: »Gospod, usmili se!«

VINO Pod gradom, v krčmi bakla rdeči bradata lica,
 za težko mizo v kotu vre kmečka govornica.
 Prišli so činž odrajtat; ta to, drug to je rekel,
 polič v bokal je zrasel in dan se je zavlekel.
 — Na hudo zimo kaže. — Žerjavi že letijo. —
 — A tlake bo še nekaj. — Ja, festunge gradijo. —
 — Pesjan čez grenco škili. — Kaj hočemo, bog hoče! —
 — Res, bog že ve, kaj dela. — Mogoče, že mogoče...
 Sij bakle zatrepeče in kot ob hudi uri
 ob steno trešči kljuka okornih, težkih duri:
 Herr Burggraf mirno stopa; obstane; kmeta dregne,

ošvrkne z bičem mizo in suho »Platz!« zategne.
 »Gospod, saj je še miza...« — »Was? Ti ušiva klada!
 Du, Schweinhund! Gnoj prekleti!« In bič že pada. Pada.
 »Saj ni...« — »Was ni!« Bič mlati. Kmet z roko glavo krije,
 se zvija in izmika, a bič ga bije, bije.
 Pest trešči ga ob steno in peta k tlom ga zgazi
 in bič ga prek obraza in čez oči oplazi.
 Grof penast tolče, brca... Kmet gleda ga vse bliže,
 nič več ne brani lica, le kri počasi liže...
 Potem zaprha, zrasede, zagrabí konec biča
 in kot žival zatuli: »Ubij, ubij hudiča!«
 Po zraku švrkne vrček, burggraf se opoteče,
 nekdo pograbi baklo in po očeh ga speče,
 grof krikne, seže k meču — prepozno — že ga stiska
 pet kmečkih rok, a šesta mu v trebuh nož potiska.
 Kakor zaklano prase odneha, se sesede
 in rôke ga spustijo, brez kretnje brez besede...
 Nikogar ni več v krčmi, le bakla s tal trepeče
 in slika senco grofa, ki se ob mizi vleče,
 in barva zlito vino in stekleneč obraz
 in kri, ki z rôke kaplja in s padcem meri čas.

BALADA
 O KMEČKEM
 PUNTU 1515

Hejô, hejâ!
 preveč gorja
 nad gmajno se je zbralo.
 Vse, vse zaman,
 le vkup tlačan,
 odvrzi srp in ralo!
 Za gruntom grunt
 se zliva v punt —
 Za staro pravdo!
 Že plat grozeče bije,
 že kosa rdeče sije —
 Le vkup, le vkup, le vkup uboga gmajna!
 In vstal je hrup peklenski
 po Kranjski in Dolenjski.
 In do nebes
 je buhnil kres
 z gradov slovenskih — to je res!

Hejô, hejâ!
 dol z Nemškega
 landsknehtov roj maršira.
 In kjer gre pot,

pred njim povsod
v bran treska mu sekira.
Povsod gori
in teče kri —
Za staro pravdo!
Pred Celjem smrt mrliča
z nebeško trombo kliče —
Le vkup, le vkup, le vkup uboga gmajna!
Že landskneht brede Savo,
že meč deli postavo.
In brez očes
in brez ušes
visijo kmetje — to je res!

Hejô, hejâ!
preveč gorja
se je nad nami zbralo!
Naj tavžentkrat
še zmaga grad,
pri tem ne bo ostalo!
Nas je vse več
in skrit je meč —
Za staro pravdo!
In ko kokot zapoje,
takrat na punt in v boje —
Le vkup, le vkup, le vkup uboga gmajna!
Ni daleč dan krvavi,
vsak kmet se nanj pripravi!
Takrat na kres
zleti suh les
pa ga požgemo — to je res!